

СТРУКТУРАЛІЗМ, «СМЕРТЬ АВТОРА» І БІОГРАФІЗМ

Автор аналізує загрози, що несуть біографічному підходу в історії філософії структуралізм в цілому і, зокрема, теза про «смерть автора». Показується, що насправді ця теза не усуває біографічний аспект з історико-філософського дослідження, а скоріше застерігає біографа від такої поширеної помилки, як спрощене, однобоке витлумачення образу свого героя. Незважаючи на численні теоретичні заяви та практичні дії, які робив один з найвпливовіших прихильників цієї тези (М. Фуко) з метою усунути можливість біографічного погляду на себе, інтерес до його особистості не вищує вже не одне десятиліття. В цьому плані його шлях є одним з яскравих прикладів принципової парадоксальності, що властива біографіям багатьох справжніх філософів: вони цюсили намагання вийти за межі власної суб'єктивності, завдяки чому вешті-решт отримують рідкий привілей – інтерес до того, якою була їх власна суб'єктивність.

Ключові слова: Фуко, Барт, біографістика, біографія філософа, «смерть автора», структуралізм.

В одній із статей, що були опубліковані нами раніше [8], ми намагалися показати, що у збірці біографічних есеїв під загальною назвою «Люди у темні часи» Х. Арендт [22] дотримувалася настанови, згідно з якою історія філософії не може зводитися до історії філософських творінь – текстів та викладених в них ідей, бо не може забувати про життя людей, що були творцями цих текстів та ідей. Однак саме в ті часи, коли Арендт писала та публікувала свої роздуми про «людей у темні часи», ця теза зазнала структуралізму, яка охопила інтелектуальний світ у 1960-ті роки. Діяльність таких виразників цієї моди, як М. Фуко, Р. Барт, Л. Альтюссер, на думку одного з прихильників біографізму, Ж.-П. Сартра, могла призвести до забуття філософією того фундаментального факту, що її границі окреслені людиною [Див.: 21, с. 103]. Для нас принципово, що намагання десуб'єктивізації знання та мислення, яку тим чи іншим чином демонстрували майже всі основні виразники структуралістських чи близьких до структуралізму умонастроїв, було серйозним викликом як екзистенціалізму та людиномірній філософії в цілому, так і природному для них зближенню філософії та біографії філософа. Однак, як ми спробуємо показати на низці прикладів, загроза, яку ніс біографізму структуралізм, не була смертельною. Навпаки, на нашу думку, випробування структуралізмом вилікувало біографізм від деяких давніх та істотних вад і таким чином зробило його лише сильнішим.

Одним із прикладів того, що структуралізм не виключає ані людиномірність, ані біографізм,

може служити проект «десуб'єктивізації» марксизму, викладу якого присвячена книжка Альтюссера «За Маркса». Біографічний контекст з'являється вже при описі того, як саме постало завдання «десуб'єктивізувати» Маркса: у передмові до книжки Альтюссер говорить, що в ній зібрані тексти, кожен з яких з'явився завдяки певному збігу обставин і несе на собі безпосередні відбитки єдиного в своєму роді досвіду філософів-марксистів його покоління (всі тексти були написані в першій половині 1960-х років) [1, с. 33–34]. Ототожнюючи себе з групою інтелектуалів, які через погане знання спадщини свого кумира і через власну молодість вичитували марксизм виключно із текстів молодого Маркса [1, с. 36], Альтюссер намагається вийти за межі цього розуміння за рахунок прояснення «епістемологічних розривів» (поняття, введене Г. Башлярмом), що мали місце в думці Маркса впродовж усього життя [1, с. 49–50]. Виявляється, що «десуб'єктивізація» філософії Маркса вимагає приділення великої уваги його суб'єктивності, адже, за Альтюссером, для досягнення автентичнішого розуміння марксистської філософії праці її засновника треба розглядати строго відповідно до головних фаз його інтелектуальної біографії: ранній період, період зламу, період дозрівання, період зрілості. Всупереч марксистам-догматикам, які, боячись порушити цілісність та відстоюючи абсолютну непохитність марксистської догми, виступають проти знаходження в кожному періоді своєї специфіки [1, с. 82], Альтюссер наголошує на необхідності визнання принципової важливості такого біографічного чинника, як вікові відмінності у твор-

чості філософа, тобто фактично приєднується до психо-біографів (таких, скажімо, як Е. Еріксон), які наполягають на необхідності дивитися на спадщину того чи іншого мислителя крізь призму стадій життя та відповідних «криз ідентичності». Подібно Еріксону, Альтюссер вважає, що правильна постановка питання щодо філософії Маркса полягає у визнанні того, що навіть філософи бувають молодими [1, с. 94–95], а мистецтво історика проявляється у здатності прослідкувати за тим, як молоді мислителі стають дорослими [1, с. 104]. Згідно з Альтюссером, погляди Маркса змінювалися разом із його дорослішанням, причому на початку життя вони найбільшою мірою залежали від домінуючої на той момент ідеології і, відповідно, були найменш самостійними [1, с. 95]. Отже, реконструкція Марксової думки передбачає розгляд того, яким чином відбувалося її поступове звільнення від цих вихідних передумов [1, с. 109–111]. За Альтюссером, наближенню до розуміння того, як син німецьких буржуа зміг стати вождем пролетарського руху в Європі і власне марксистом, може істотно сприяти дослідження психологічної структури його особистості [1, с. 105]. Дуже символічно, що свою стратегію реконструкції еволюції поглядів Маркса Альтюссер порівнює (хоча й не ототожнює) з ідеєю Сартра про необхідність пошуків «фундаментального проекту» того чи іншого автора [1, с. 105]. Отже, структуралізм, принаймні у випадку з вивченням Марксової думки, виявляється, не таким вже стороннім як до екзистенціалізму, так і до біографізму.

Ще однією – значно більш принциповою та багатозоровою – ілюстрацією того, що стосунки між структуралізмом та біографізмом є далеко не такими безнадійними, як здається на перший погляд, може служити постать та спадщина М. Фуко. Взагалі-то, сам Фуко неодноразово давав зрозуміти, що не хотів би, щоб його вважали структуралістом у строгому розумінні слова [Див., напр.: 19, с. 42 ; 20, с. 206], натомість волів би, щоб цим титулом нагородили когось іншого, наприклад, того ж Альтюссера [14, с. 227]. До того, що для Фуко взагалі були дуже характерні такого роду акти «розототожнення», ми ще повернемося, а зараз достатньо зазначити, що в його працях, навіть якщо він і не був строгим структуралістом, можна знайти багато потужних аргументів проти людиномірності філософії і, відповідно, біографізації її історії. Наприклад, у своїй відомій праці «Слова та речі», що вийшла 1966 р., тобто в той самий період, коли він був найближче до структуралізму, Фуко говорив про небезпечність «антропологізації» знання (яка передбачає також його «психологізацію» та «соціологізацію») [18, с. 368], виходячи в першу

чергу з того, що поняття «людина» є химеричним винаходом [18, с. 36], який заважає вивченню надіндивідуальних дискурсивних єдностей. В цій роботі він не тільки висловив наполегливе бажання почати мислити в порожньому просторі, в якому цієї «химери» більш не буде [18, с. 362], але й поручився за те, що «антропологічний сон» (так називається окремих підрозділ книжки), в який впали науки та філософія в ХІХ ст., обов'язково закінчиться, і тоді людина зникне – так само, як зникає обличчя, що його хтось накреслив на прибережному піску [18, с. 404].

Однак, мабуть, найбільш адресним та жорстким ударом по такому специфічному прояву «антропологізації» знання, як вивчення його біографічних складових, стала не стільки теза про «смерть людини», сформульована в «Словах і речах», скільки її логічне продовження у вигляді тези про «смерть автора», що була проголошена 1968 р. іншою впливовою фігурою в історії структуралістського та постструктуралістського рухів – Р. Бартом [3]. З ідеєю про «смерть автора» була щільно ув'язана пропозиція Барта відкинути героя біографії на користь «біографіми», тобто випадкового набору біографічних уламків¹. У принципі, вигадування Бартом неологізму *біографіми* не було необхідним, оскільки в ХVІІІ ст. в Англії та Франції вже існував біографічний субжанр, який передбачав безсистемне зібрання найрізноманітніших анекдотів із життя того чи того індивіда і мав спеціальну назву – *біографіана*. Тим не менше, підкріплена таким виразним лозунгом, як «смерть автора», і таким впливовим союзником, як Фуко, подібна настанова набувала нової (а у випадку із біографіями філософів – ледь не руйнівної) сили. Дійсно, якщо авторство того чи іншого твору більше не має значення, яким після цього буде зміст біографії філософа, чи буде взагалі в ній хоча б якийсь сенс, окрім анекдотичного? Що залишиться від біографії мислителя, якщо ми абсолютно буквально сприймемо пораду Фуко (дану ним в одному з своїх останніх інтерв'ю [10, с. 330]), читати кожну книжку заради неї самої і взагалі прийняти закон, який би офіційно забороняв двічі використовувати ім'я автора, гарантуючи тим самим право на анонімність творів? Якщо ми визнаємо, що існують лише тексти, жоден з яких не скріплений хоча б з якимось іншим текстом певною *життєвою континуальністю автора цих двох текстів*, не буде потреби навіть у дослідженні суто інтелектуальної еволюції людей, що їх писали, не кажучи вже про ті аспекти їх життя, які не були напряму пов'язані із процесом письма. Незважаючи на те, що подібні розмисли набули популярності досить давно,

¹ Докладніше про це див., напр.: [23, с. 23].

ефект від них виявився не тільки надзвичайно сильним, а й тривалим. Так, наприклад, автор біографії К'еркегора, що вийшла вже у XXI ст., на самому початку свого дослідження висловив побоювання, що, згідно з Бартом, Фуко та їхніми послідовниками, він би мусив повністю забути будь-які події з життя свого героя і зосередитися виключно на текстах, але наважився цього не робити, керуючись виключно простою інтуїцією здорового глузду [25, с. IX, XI]. Проте, на нашу думку, окрім простого здорового глузду, мають бути і інші, інтелектуально вагоміші, докази того, що «смерть автора» не веде до смерті його біографії. З метою знайти такі докази варто уважніше придивитися до позиції з цього питання Фуко¹.

Приблизно через рік після виходу статті Барта про «смерть автора» Фуко виступив на засіданні Французького філософського товариства із доповіддю під назвою «Що таке автор?». Він розпочав її з визнання правомірності зауваження деяких читачів «Слів та речей», які помітили, що навіть в цьому тексті, незважаючи на весь його надіндивідуалістичний пафос, можна побачити посилання на тих чи тих авторів [19, с. 11–12]. Здавалось би, дотримуючись духу «Слів та речей», ці посилання варто було б визнати такими, що вкралися в «букву» праці лише як рудименти старовинних традицій інтелектуального письма. Однак замість цього Фуко заявив, що поняття автора являє собою важливий момент в історії літератури, науки та філософії [19, с. 12], а думку, згідно з якою він виступив із запереченням його існування, кваліфікував як непорозуміння, яке бажано подолати [19, с. 42]. Говорячи про можливість появи культури, в якій дискурси могли б взагалі обійтися без функції автора, Фуко обмежився припущенням, що таку культуру можна *уявити* [19, с. 40]. Більше того, він визнав, що такі дискурси, як, скажімо, психоаналіз або марксизм, самі створені певними авторами – Фрейдом та Марксом відповідно [19, с. 31], причому перегляд уявлень стосовно їх авторських позицій неминуче призведе до змін у започаткованих ними дискурсах [19, с. 37]. Інша справа, що залежно від того, про дискурс якого типу йдеться, ступінь значущості імені автора може істотно варіюватися. Так, в рамках абсолютно формалізованих дискурсів, на побудову яких була налаштована класична наука Нового часу (зразком для якої була математика), авторство принципового значення не має, однак в дискурсах, що не дістали повної формалізації, Фуко помітив більш складну картину. З одного боку, він зазначив, що в таких дискурсах посилання на ім'я автора нерідко ви-

користується як аргумент від авторитета («це сказав такий-то авторитетний автор»), однак, як нам здається, досить наївно охарактеризував це явище як *майже віджили свій вік* форму маскування спірних дискурсів під остаточно доведені [19, с. 24–25]. З другого боку, він цілком ґрунтовно зазначив, що за допомогою імені автора реалізується така актуальна функція гуманітарного знання, як класифікація текстів, їх групування, розрізнення та протиставлення [19, с. 21]. Ілюструючи наявність тенденції до анігіляції автора у сучасному йому гуманітарному дискурсі, Фуко послався на вислів С. Беккета [19, с. 13], тобто представника *на той момент* ультрамодного, однак, з огляду на всю попередню та подальшу історію, – досить *екзотичного* напрямку мистецтва (абсурдизм). Разом з тим, звернувшись до класики, наприклад, до творчості В. Шекспіра, Фуко визнав, що ім'я автора має велике значення, а в якості особливо виразного прикладу цієї значущості послався на разучі наслідки, які б викликало прийняття гіпотези, згідно з якою Шекспір був автором не тільки тих творів, які традиційно йому приписуються, але й тих, автором яких прийнято вважати філософа Ф. Бекона [19, с. 19].

На наш погляд, розвитку біографістики зовсім не шкодить, а, навпаки, дуже сприяють принципів зауваження, що їх адресує Фуко тим, хто сприймає автора як абсолютно об'єктивну та безперервну реальність, оминаючи увагою функціональну та конструктивну природу цього феномену. Показавши, що автор є складною функцією, тобто конструюється за правилами, які за різних умов можуть істотно різнитися, Фуко спростовував не саме це поняття, а його прямолінійне та нерозбірливе застосування. Як нам здається, Фуко цілком мав рацію, постаючи проти такої поширеної, але хибної практики, коли все, що написано тим чи іншим автором, підганяється, редукується під певні припущення стосовно його «глибинної» суті або, скажімо, остаточно визначеного «фундаментального проекту» [19, с. 25–28], адже ці припущення нерідко бувають досить однобічними та суб'єктивними. У лекції «Порядок дискурсу», прочитаній 1970 р., Фуко розвинув це застереження, заявивши, що всім тим, хто підступається до аналізу певних творів із вже сформованим образом їх автора, слід мати на увазі, що сам автор в процесі роботи над своїми творами може змінюватися, ставати іншим [17, с. 64]. Безумовно, одним з об'єктів цієї критики є Сартрове поняття «фундаментального проекту», однак, повторимося, йдеться не стільки про абсолютне заперечення цього поняття, скільки про застереження від його некритичного, фундаменталістського використання.

¹ Аналіз та критику антибіографізму Барта можна знайти, наприклад, у: [27, с. 145–180].

Більше того, з точки зору історико-філософської біографістики це застереження є надзвичайно цінним не тільки в загально-теоретичному плані, але і як своєрідне самозізнання Фуко, яке допомагає зрозуміти, чому саме він прославився як один з найрішучіших проблематизаторів поняття «автор» і критиків «фундаментального проекту». Як нам здається, всіляко демонструючи складність, багатшаровість та мінливість функції автора, Фуко мав на увазі, далеко не в останню чергу, самого себе. Адже він, як мало хто з його сучасників та попередників, прагнув уникнути ситуації, коли його можна буде трактувати як щось стале і остаточно визначене. Не випадково, Ж. Дюмезіль, один з найближчих знайомих Фуко, охарактеризував останнього як майже невловиму істоту, що носила маски, котрі час від часу змінювала [20, с. 15]. У вступі до «Археології знання» (книжки, що розвивала стратегію, започатковану в «Словах та речах», і була опублікована незабаром після прочитання доповіді «Що таке автор?») Фуко сам дуже красномовно передав своє ставлення до власної ідентичності як автора: «Безперечно, не один я пишу так, щоб не мати більше свого обличчя. Не запитуйте в мене, хто я є, і не кажіть мені, щоб я залишався тим самим: це мораль громадянського стану, вона володарить нашими паперами. Хай вона дасть нам спокій, коли ми пишемо» [12, с. 29].

Чому Фуко більше не хотів мати свого обличчя, чому він постійно одягав маски, хто або що так сильно непокоїло його, коли заходила мова про те, ким він є? Чому, коли до нього прийшли два американські дослідники, які писали про нього книжку, він заявив, що прийшли його кати [Див.: 20, с. 346]? Чому він, подібно злочинцю, знищував майже всі сліди своєї проміжної роботи над текстами, а в своєму заповіті наклав заборону на будь-які посмертні публікації [10, с. 331]? Здавалося б, пояснення всіх цих маскування та знеособлень лежить на поверхні, оскільки особиста біографія громадянина на ім'я Мішель Фуко дає багато підстав для спекуляцій у тому дусі, що його бажання втекти від будь-яких ідентифікацій, його справжня «пристрасть до розототожнення» [10, с. 329] були породжені його глибоким особистим конфліктом із мораллю суспільства, в якому він жив. Просто-таки напрощується думка, що не тільки цей аспект, а й вся творчість Фуко були зумовлені його нетрадиційною сексуальною орієнтацією. Однак, як справедливо зазначає один з найавторитетніших біографів Фуко Д. Ерибон, низька вартість такого пояснення стане очевидною, як тільки ми згадаємо те, як висміював вульгарно-марксистське «пояснення» творчості Поля Валері все той же Сартр. Так само як, за Сартром,

теза «Поль Валері – дрібний буржуа» ніяк не прояснює, чому решта дрібних буржуа не стали Полями Валері, так і теза «Мішель Фуко – гомосексуаліст», за Ерибоном, нічого не дає для розуміння, чому саме Фуко, на відміну від інших гомосексуалістів, став автором «Археології знання» та багатьох інших оригінальних творів [20, с. 19]. Варта уваги думка цього ж біографа (яка, до речі, дуже резонує із регресивно-прогресивним методом Сартра), що у випадку із Фуко найважливішим є те, як він не загруз в різноманітних індивідуальних та соціальних детермінаціях (таких, скажімо, як його нетрадиційна сексуальна орієнтація), а, навпаки, трансформував їх в унікальний життєво-інтелектуальний проект, який, зокрема, передбачав іронічне ставлення до власної ідентичності, проблематизацію власного обличчя та авторства [20, с. 19]. До речі, за словами іншого знавця цієї теми, подібний підхід «вигідно відрізняє її [біографію Фуко, що її написав Ерибон] від інших, пізніших біографій французького мислителя, в яких часто смакуються різні подробиці “зворотної сторони” життя філософа» [11, с. 10].

Настанова на невловимість, нехай навіть вона й мала гомосексуальність в якості однієї зі своїх каузальних детермінант, не стала у випадку з Фуко виключно реактивним утворенням. Цільові, перспективістські складові «невловимості» Фуко, як нам здається, найкраще розкриваються через концепції «дисциплінарного суспільства», «дисциплінарної матриці влади» та «дисциплінарного примусу», що розвивалися ним в роботі «Наглядати та карати: народження в'язниці». Там, зокрема, йдеться про те, що в традиційних суспільствах, наприклад, у Середньовіччі, індивідуальна історіографія робила з індивіда героя, тоді як в епоху Просвітництва починають діяти спеціальні дисциплінарні процедури знання, що об'єктивують та уніфікують життя індивідів з метою зробити останніх зручними об'єктами для владних маніпуляцій [16, с. 279–280]. Як нам здається, Фуко зробив все для того, щоб його власне життя не можна було втиснути в жодну «дисциплінарну матрицю», чим істотно посприяв актуалізації біографічного письма, героєм котрого є неповторна особистість, самобутній автор текстів та життя. Адже, бажаючи бути невловимим для будь-якого нагляду, зокрема, й з боку біографів, він постійно здійснював із своїми думками та життям своєрідні експерименти із *самозмінювання* [5, с. 535], реалізовував на практиці заклик поета Р. Шара розвивати свою *законну несхожість* [20, с. 14–15], чим, хотів він того чи ні, істотно сприяв конституюванню себе як неповторного автора та героя екстраординарної біографії.

Поширенню образу Фуко як тотального де-авторизатора, де-антропологізатора та, відповідно, де-біографізатора філософії, сприяють деякі його друзі та близькі, які посилаються на те, що в особистих розмовах він нібито категорично відмовлявся розповідати про своє життя [20, с. 13–14]. Однак у цих спостереженнях, як нам здається, є лише частка правди. Дійсно, і в приватних розмовах, і в своїх публікаціях Фуко неодноразово наголошував на тому, що роль автора та його індивідуально-біографічних рис мають бути переосмислені з урахуванням такого фундаментального параметру, як надособові дискурсивні практики. Проте надмірне захоплення цією новаторською і досі актуальною ідеєю Фуко призводить до не менш перекрученого розуміння мислителя, ніж її ігнорування. Адже особисто Фуко регулярно виявлявся складнішим за будь-які матриці знання-влади, зокрема і за ті, до формування яких активно долучився сам. Наприклад, в бесіді з Д. Тромбадорі, що мала місце наприкінці 1978 р., Фуко не просто показав, що визнає реальність феномену авторства, а й знайшов необхідним дати опис своєї власної авторської стратегії. Назвавши себе експериментатором, який береться за написання кожного нового твору з метою змінитися і почати думати по-новому, Фуко також звернув увагу свого співбесідника на те, що в цьому постійному оновленні є й певна повторюваність. Згідно із самим Фуко, після книжки, в якій досліджувався певний предмет, він, як правило, брався за працю, в якій виявляв та піддавав детальному аналізу метод, за допомогою якого здійснювалося попереднє дослідження, причому ця ж парна логіка відтворювалася і в його наступних працях [14, с. 213]. У цій же бесіді Фуко відкрито заявив, що кожна його книжка хоча б певною мірою відображає його безпосередній особистий досвід [14, с. 219]¹. Говорячи про чинники, що зумовили формування його специфічного типу мислення, він послався не тільки на великі філософські системи, які він вивчав в університеті (гегельянство та феноменологія), а й на приклад таких авторів, як Батай, Ніцше, Бланшо та Клод-Леві-Строс, котрі не були філософами в інституційному сенсі слова і замість побудови систем сконцентрували свою увагу на власному досвіді. Більше того, Фуко дав зрозуміти, що в тому випадку, коли філософія буде визнана такою формою діяльності, за якої має повністю абстрагуватися від особистого досвіду того, хто філософує, він взагалі не вважатиме себе філософом [14, с. 214]. Він також наголосив, що займаючись історичними дослідженнями, замість того,

щоб намагатися догодити професійним історикам, використовував певні історичні відомості з метою створити самого себе та залучити інших до спільного переживання того, чим вони є [14, с. 216]. Примітно, що говорячи про зв'язок своїх особистих пошуків з досвідом інших людей, зокрема – з такими багатолюдними, тобто вже великою мірою надіндивідуальними практиками, як антипсихіатрія або рух ув'язнених у Франції, він зазначив, що розмови про його власну афіліацію з ними доречні лише *до певної міри* (з інших джерел дізнаємося, що аналогічним чином він ставився і до рухів за права представників сексуальних меншин – «скоріше як спостерігач, що симпатизує, ніж як відданий учасник» [24, с. 91]), тобто вкотре підкреслив принципову самотність, незвідність себе навіть до тих рухів, одним з ініціаторів яких був він сам [14, с. 219].

Думка Фуко про те, що в усіх його книжках так чи інакше залишалася частка його особистого досвіду, розкриває ще один, здається, дуже цінний внутрішній аспект того, що він насправді мав на увазі, говорячи про «смерть автора». Завершуючи твір, в який вкрито принаймні децимлю себе, автор відчуває, що він стає іншим: той, ким він був, коли тільки брався за написання цього твору, дійсно помирає, особливо якщо він, як і належить справжньому автору, писав твір із повною самовіддачею. Однак це дуже специфічна смерть, адже за нею цілком можливе нове народження: завершивши один твір і тим самим символічно вбивши його та себе в ньому, як зазначає один з дослідників спадщини Фуко, автор «переходить до інших творчих та екзистенційних можливостей», тобто до народження нового твору, а з ним і до свого нового життя як автора [11, с. 8–9]. Якщо слідувати цій інтерпретації, то автори «Археології знання», «Наглядати та карати» або, скажімо, відповідей на запитання Тромбадорі (назвемо їх умовно «Фуко-1969», «Фуко-1975» та «Фуко-1978» – за роками видання відповідних текстів) справді помирали, однак через ці та велику низку інших подібних «смертей» жив та продовжує жити не просто автор, а гіпер-автор – великий філософ Мішель Фуко.

Таке розуміння «смерті автора», як нам здається, зовсім не виключає можливість вивчення його біографії. Навпаки, воно робить біографічне дослідження цікавішим, а до того ж дає усім біографам дуже цінну підказку – відмовитися від наївної впевненості в тому, що будь-який герой є абсолютно незмінною субстанцією, і від наївних пошуків його «справжнього “я”», котре не може виявитися маскою [20, с. 15]. Замість цього біографам Фуко та багатьох інших мислителів треба «з усією можливою увагою слідувати

¹ Цю думку Фуко висловлював неодноразово. Наприклад, про те ж саме він говорив 1981 р. – в інтерв'ю газеті «Ліберасьон» [Див.: 20, с. 49].

тим лініям життя та письма філософа, в яких він сягав меж, границь, кінців, де він вичерпував останні можливості свого існування та мови, доходив краю, звідки вже не можна було рухатися далі, де він зупинявся та повертався назад, щоб спочатку пройти шлях до якогось іншого кінця, границі, або, навпаки, де він заходив за небезпечну грань буквально на шкоду собі» [11, с. 9]. Окрім того, розуміння того, що до «Фуко-1978» були ще і «Фуко-1969», і «Фуко-1975», і багато інших дуже різнопланових «авторів» та «співавторів», дозволяє біографу уникнути такої поширеної помилки, як погляд на героя виключно крізь призму однієї з його «інкарнацій». Так, скажімо, на «до-критичного» Канта нерідко дивляться лише як на «критичного», а на «пізнього Шеллінга» – з оглядкою на «раннього». Щось подібне відбувається і з Фуко: образ «філософа-борця», що склався в 1970-ті роки, нерідко затьмарює те, яким він був тоді, коли ще не брав активної участі у соціально-політичних баталіях. Однак біограф, який знає, що його герой хотів жити, постійно вмираючи та народжуючись знов, прагне не загубити за пізнішим більш раннє або за відомішим – менш відоме, і тому старанно вивчає зміни в інтелектуальному пейзажі, на тлі якого місце одного проекту заступає інший [20, с. 16–17], а також намагається уникнути спокуси скористатися фізичною смертю героя лише для того, щоб нарешті приписати йому якусь однозначну і, відповідно, однобоку ідентичність [10, с. 330].

Виходячи з цілей нашої статті, дуже показовою є метаморфоза, що трапилася з Фуко в останні роки життя і була пов'язана головним чином із написанням тритомної «Історії сексуальності». Якщо перший том, що з'явився ще 1976 р., присвячений волі до *знання*, то другий і третій томи, що вийшли у світ у рік смерті філософа (1984), сфокусовані на таких життєво-екзистенційних питаннях, як використання задоволень та турбота про себе. Якщо в «Словах і речах» Фуко брав на «філософічний сміх» всіх тих, хто зводить знання до істин людини та не погоджується на формалізацію без антропологізації [18, с. 363], то, скажімо, у «Використанні задоволень» він сам з великою увагою дивиться на добродійного героя античності, найцінніше знання якого розкривається у вмінні опанувати самого себе і, в першу чергу, свої плотські потяги [15, с. 33]. Більше того, подібні люди не викликають у автора «Використання задоволень» жодного «філософічного сміху», адже, як він особливо наголошує, мудрість такого типу стала в очах греків одним із символів філософського тріумфу Сократа: саме таким героєм сексуальної витриманості його шанує Платон у «Бенкеті»

[15, с. 33], а Ксенофонт, бажаючи показати у першій книжці своїх «Спогадів про Сократа», що саме у житті та вченні цього афінянина стало зразком для його учнів, описує Сократові поради стосовно харчування, пиття та любовних насолод [15, с. 81]. Ще одним виразним прикладом того, що у пізнього Фуко відбувся рішучий зсув інтересів від знання до життя, може служити, скажімо, і той факт, що першу лекцію у курсі з герменевтики нелюбого структуралізму суб'єкта, що був прочитаний 1982 р., Фуко розпочав із ключової для всього курсу заяви про те, що філософський тип мислення, який був властивий Сократу і полягав в об'єднанні суб'єкта та істини в концепції «турботи за себе», є не тільки умовою доступу до філософського життя у повному і точному значенні цього слова, а й основою раціональної поведінки для будь-якого життя, що намагається відповідати вимогам духовної раціональності [13, с. 284].

Про те, що сам Фуко, попри всю анти-суб'єктність, яку він довго відстоював в теорії, невловимість, яку він постійно практикував у житті, попри всю його тривалу боротьбу за проблематизацію поняття «автор», принаймні наприкінці життя побачив у біографічній справі певний сенс, свідчить, скажімо, той факт, що 1978 р. саме за його ініціативою у видавництві «Галлімар» було засновано книжкову серію «Порівняльні життєписи». Правда, ця серія була присвячена різного роду «темним особистостям», чие існування носило майже умовний характер і авторства значних творів точно не передбачало [20, с. 305]. Однак і у його власному випадку повноцінна біографія виявилася цілком можливою, тоді як «смерть автора» – досить умовною. Фуко не тільки показав, що такі поняття, як «автор» та «твір» є функціями, у створенні яких бере активну участь така знеособлена інстанція, як дискурс, але й сам з великим успіхом виконував ці функції – випускаючи книжки під власним ім'ям та реагуючи на їх, як йому здавалося, неправильно або правильно прочитання [20, с. 13] і тим самим визнаючи своє авторство та створюючи нові факти, що стосувалися не тільки його індивідуальної біографії, а й власне думок, що висловлювалися в цих книжках [20, с. 18]. Він також поставав проти одних авторів та солідаризувався з іншими, причому ставився до них саме як *автор до авторів*. Так, скажімо, 1977 р. Фуко різко негативно прореагував на вихід книжки Ж. Бодріяра, яка мала назву «Забути Фуко», та ще й відверто принизив її автора, заявивши, що не може пригадати його імені [20, с. 303].

Отже, якщо користуватися традиційним функціанським словником, можна сказати, що автор,

якого цікавили переважно мірою слова та речі, помер, але на його місці народився інший автор, в центрі уваги якого опинилися люди та вчинки. Однак, якщо виконати вимогу автора «Слів та речей» завжди доповнювати міфологізацію демістифікацією, то можна обійтися й без такої міфо-поетичної символіки, адже те ж саме можна сказати і звичайною біографічною мовою, якою у розглянутому вище випадку з таким автором, як Маркс, скористався Альтюссер: впродовж життя погляди Фуко, як і багатьох інших людей та філософів, мали цілком природну властивість у чомусь радикально змінюватися, а в чомусь зберігати континуальність. Своему лицейському вчителю філософії Фуко запам'ятовувався як юнак, який, подібно до Декарта, тяжів до вивчення та створення глобальних систем, грандіозних інтелектуальних конструкцій, і, на відміну від Паскаля, не вважав філософію частиною свого внутрішнього життєво-важливого пошуку [20, с. 27]. Однак з наближенням смерті цей «природжений» філософ Нового часу перейнявся духом античної мудрості, для якої філософія була в першу чергу способом життя [20, с. 362], і почав зачитуватися книжками такого античного предтечі Паскаля, як Сенека [20, с. 368]. Так, це досить радикальна метаморфоза, однак означає вона зовсім не смерть того, з ким вона трапилася, а урізноманітнення та увиразнення його життя. На нашу думку, саме через цю та багато інших не менш виразних метаморфоз реалізувалася мрія Фуко (висловлена ним в одній з приватних бесід наприкінці життя), щоб життя індивіда набуло право розглядатися як мистецтво [20, с. 368]. Не випадково, що під назвою «Життя як твір мистецтва» 1986 р. було опубліковане одне з інтерв'ю з Ж. Дельозом, присвячене спадщині Фуко [7]. До речі, відомий вислів Фуко у 1970 р. про те, що, можливо, коли-небудь ХХ ст. буде визнано Дельозовим, свідчить про те, що вже тоді він припускав не тільки життя, але й безсмертя (символічне, але тим не менш саме *безсмертя*¹) такого автора, як Жиль Дельоз [20, с. 284].

Кілька років тому в США вийшла книжка, авторка якої (Е. Кауфман) поставила собі за мету довести, що і комплімент Фуко на адресу Дельоза, і симетрична відповідь останнього в бік Фуко, і численні персональні похвали, які адресували одне одному інші відомі французькі мислителі ХХ ст., були проявами «інтелектуальної гостинності» – фундаментальної настанови, за-

вдяки якій створюється «спільнота думки, що не знає меж, ліквідує ідентичність і являє собою комунізм душі» [26, с. 141]. Можливо, подібна інтенція у них справді була, однак у праці самої Кауфман усі члени цієї «комуни душі» (Фуко, Дельоз, Батай, Бланшо, Клоссовський) продовжують фігурувати під власними іменами як автори власних текстів та думок, а не як анонімні виконавці функції автора. Саме на «сингулярності», тобто винятковості одного з них (Дельоза) наполягає у присвяченій персонально цьому мислителю книжці А. Бадью [2, с. 126]. Навіть Дельозів концепт «складки», який, як може здатися, вів до втрати концептуального персонажа шляхом остаточного знеособлення всього, про що він мислив, може інтерпретуватися також і як надто поспішне оголошення про повалення суб'єкта, який насправді так і не був «вилучений з обігу», а «залишився на тому ж місці, де його, правда, тепер складно відшукати» [9, с. 262], і навіть як концепт, що розроблявся саме з метою збереження індивідом власної ідентичності [6, с. 281].

Що стосується Фуко, то, скажімо, 1986 р. група його колег створила спеціальний Центр його імені, головним завданням якого стало дослідження усієї спадщини філософа [10, с. 331]. Цей та багато інших доказів того, що справжній автор відроджується навіть після фізичної смерті, дали право Ерибону заявити, що особисті риси його героя виявилися настільки виразними, що вони, на відміну від обличчя, що накреслене на прибережному піску, вже ніколи не зітруться з історичної пам'яті людства [20, с. 21]. На думку ще одного дослідника, «основний парадокс, що впадає в очі при вивченні творчості і діяльності Фуко, такий: щоб суспільна практика стала гуманішою, треба повністю вигнати гуманізм з теорії» [5, с. 531]. Як нам здається, те ж саме можна сказати і про біографічні складові спадщини Фуко: численні теоретичні заяви та практичні дії, які робив Фуко з метою усунути можливість біографічного погляду на себе, насправді мали зворотний ефект: інтерес до його особистості не зникає вже багато десятиліть поспіль. В цьому плані його доля дуже схожа на долю ще одного концептуального антибіографіста – М. Гайдеггера. І Фуко, і Гайдеггер, і багато інших видатних мислителів – яскраві приклади принципової парадоксальності біографії філософа: він щосили намагається вийти за межі власної суб'єктивності та ідентичності, очистити власні твори від будь-яких біографічних референцій, завдяки чому врешті-решт отримує рідкісний привілей – повертає увагу до того, якими вони були – його власні суб'єктивність та ідентичність.

¹ Це зовсім не перебільшення. Як показується в монографії О. Валецького, біографічна традиція як така виростає з фундаментального для нашої культури припущення, згідно з яким життя людини з її фізичною смертю не закінчується. Традиція писати біографії – «це свідомо парадигмального значення для нашої свідомості символічного (текстуального) безсмертя особистісної індивідуальності» [4, с. 21].

1. Альтюссер Ж. За Маркса / Луи Альтюссер ; [пер. с фр. А. В. Денежкина]. – М. : Праксис, 2006. – 390, [1] с. – (Новая наука политики).
2. Бадью А. Делёз : Шум бытия / Ален Бадью ; [пер. с фр. Д. Скопина]. – М. : Фонд науч. исслед. «Прагматика культуры» : Логос-Альтера, 2004. – 185 с. – (Интеллектуальные биографии).
3. Барт Р. Смерть автора / Ролан Барт ; [пер. с фр. Г. К. Косикова] // Барт Р. Избранные работы : Семиотика : Поэтика. – М. : Прогресс, 1989. – С. 384–391.
4. Валевский А. Л. Основания биографики / А. Л. Валевский. – К. : Наук. думка, 1993. – 110 с.
5. Визгин В. П. На пути к другому : От школы подозрения к философии доверия / В. П. Визгин. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 800 с.
6. Грицанов А. А. Мишель Фуко / А. А. Грицанов, В. Л. Абушенко. – Мн. : Книжный дом, 2008. – 320 с. – (серия «Мыслители XX столетия»).
7. Делёз Ж. Жизнь как произведение искусства / Жиль Делёз ; [пер. с франц. В. Ю. Быстрова] // Делёз Ж. Переговоры : 1972–1990. – СПб. : Наука, 2004. – С. 125–134.
8. Менжулін В. І. Хана Арендт як біограф / В. І. Менжулін // Наукові записки НаУКМА. – Т. 63. – Філософія та релігієзнавство. – К. : Вид. дім «Кієво-Могилянська академія», 2007. – С. 71–77.
9. Подорога В. А. Послесловие : Ж. Делёз и линия Внешнего / В. А. Подорога // Делёз Ж. Складка, Лейбниц и барокко. – М. : Логос, 1998. – С. 246–262.
10. Табачникова С. В. Комментарий / С. В. Табачникова // Фуко М. Воля к истине : по ту сторону знания, власти и сексуальности : Работы разных лет. – М. : Касталь, 1996. – С. 327–395.
11. Фокин С. Л. О пользе и вреде «опыта» / С. Л. Фокин // Эрибон Д. Мишель Фуко. – М. : Молодая гвардия, 2008. – С. 6–12. – (Жизнь замечательных людей (ЖЗЛ) : серия биографий).
12. Фуко М. Археология знания / Мишель Фуко ; [пер. с фр. В. Шовкун]. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. – 326 с.
13. Фуко М. Герменевтика субъекта : Курс лекций в Коллеж де Франс : Выдержки / Мишель Фуко ; [пер. с франц. И. И. Звонаревой] // Социо-Логос. – М. : Прогресс, 1991. – С. 284–311.
14. Фуко М. Интеллектуалы и власть : Избранные политические статьи, выступления и интервью : Часть 2 / Мишель Фуко ; [пер. с франц. И. Окуновой; под общ. ред. Б. М. Скуратова]. – М. : Праксис, 2005. – 320 с.
15. Фуко М. Использование удовольствий : (История сексуальности : Т. 2) / Мишель Фуко ; [пер. с франц. В. Каплуна]. – СПб. : Академический проект, 1994. – 430, [1] с.
16. Фуко М. Надзирать и наказывать : Рождение тюрьмы / Мишель Фуко ; [пер. с фр. В. Наумова; под ред. И. Борисовой]. – М. : «Ad Marginem», 1999. – 478 с.
17. Фуко М. Порядок дискурса : Инаугурационная лекция в Коллеж де Франс, прочитанная 2 декабря 1970 года / Мишель Фуко ; [пер. с франц. С. Табачниковой] // Фуко М. Воля к истине : по ту сторону знания, власти и сексуальности : Работы разных лет. – М. : Касталь, 1996. – С. 47–96.
18. Фуко М. Слова и вещи : Археология гуманитарных наук / Мишель Фуко ; [Пер. с фр. В. П. Визгина, Н. С. Автономовой]. – СПб. : А-сад, 1994. – 405, [1] с.
19. Фуко М. Что такое автор? : Выступление на заседании Французского философского общества 22 февраля 1969 года в Колледж де Франс / Мишель Фуко ; [пер. с франц. С. Табачниковой] // Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет. – М. : Касталь, 1996. – С. 7–46.
20. Эрибон Д. Мишель Фуко / Дидье Эрибон ; [пер. с фр. Е. Э. Бабаевой ; предисл. и науч. ред. С. Л. Фокина]. – М. : Молодая гвардия, 2008. – 376, [2] с. – (Жизнь замечательных людей (ЖЗЛ) : серия биографий).
21. Юровская Э. П. Жан-Поль Сартр : Жизнь – философия – творчество / Э. П. Юровская. – СПб. : ИД «Петрополис», 2006. – 128 с.
22. Arendt H. Men in Dark Times / Hannah Arendt. – New-York : Harcourt, Brace & Co., 1968. – x, 272 p.
23. Collins D. Sartre as biographer / Douglas Collins. – Cambridge, Massachusetts ; London, England : Harvard University Press, 1980. – 220 p.
24. Gutting G. Foucault : a very short introduction / Gary Gutting. – Oxford, New York : Oxford University Press, 2005. – 124 p. – (Very short introductions ; 122).
25. Hannay A. Kierkegaard : a biography / Alastair Hannay. – Cambridge ; New York : Cambridge University Press, 2001. – xvi, 496 p.
26. Kaufman E. The Delirium of Praise : Bataille, Blanchot, Deleuze, Foucault, Klossowski / Eleanor Kaufman. – Baltimore and London : The Johns Hopkins University Press, 2001. – 224 p. – (Parallax).
27. Wicks R. J. Modern French Philosophy : From Existentialism to Postmodernism / Robert J. Wicks. – Oxford : Oneworld, 2003. – x, 342 p.

V. Menzhulin

STRUCTURALISM, “THE DEATH OF THE AUTHOR” AND BIOGRAPHISM

The author analyses the threats to the biographical approach within the history of philosophy from the structuralism in general, especially from “the death of the author” thesis. It is made evident that in fact the thesis of the “death of the author” does not eliminate biographical aspect from the history of philosophy, but rather warns a biographer against such widespread error as a reductive, one-sided interpretation of the object of the research. One of the most influential proponents of this thesis (M. Foucault) made numerous theoretical assertions and practical steps in order to exclude the possibility of the biographical look at him. However, the interest to his personality has not been fading for decades. In this aspect his path is one of the striking examples of the fundamental paradox, which is immanent to the biographies of many true philosophers: they try to transcend the limits of their own subjectivity as much as they can, and because of that they obtain a rare privilege – the interest to their own subjectivity from the others.

Keywords: Foucault, Barthes, biographistics, biography of philosopher, death of the author, structuralism.